

Старожитня Слобожанщина по-справжньому кохалася в поезії. Пристрасть до віршування була тут, власне, одним із тих численних звичаїв (“старочеркаських обыкностей”), що їх у XVII столітті принесли із собою українські колонізатори Дикого поля.

Найперше, поезію плекала тогочасна школа. На тлі безугавних мілітарних змагань, без жодної спонуки та помочі з боку уряду слобідські полки швидко відкрилися досить щільною сіточкою шкіл. Уже на початку XVIII століття їх мають полкові міста й сотенні містечка, козацькі слободи й села — Харків, Охтирка, Ізюм, Суми, Валки, Деркачі, Золочів, Липці, Пісочин, Стара й Нова Водолага, Тростянець, Богодухів, Кириківка, Коломак, Куп’єваха, Балаклія, Савинці, Лиман, Печеніги, Білопілья, Ворожба, Межиріч, Лебедин, Михайлівка, Рясне...

У цих школах під орудою дяків-бакалярів учні опановували не лишень граматику, Псалтир і Часослов, письмо та “осьмогласний” спів, — на Божі празники вони обов’язково ставали “віршаниками”. Григорій Квітка-Основ’яненко, що, може, як ніхто інший, знався на старих слобожанських звичаях та обичаях, влітає у свою печальну повість про “українську Лукрецію” — панну сотниківну таку сценку: на Різдво 1732 року в Таранівці школярі віншують тамтешнього пана сотника набожними віршами:

- 1) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Панна сотниковна. Истинное происшествие // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів: У 7-и т. —К., 1979. —Т. 4. —С. 304–305.
- 2) Петров Н. И. Правило увѣщательное пияницам к покаянію и трезвости их, пѣваемое не в церквах, но в школах // Україна. —1907. —Т. I. —Март. —С. 387.
- 3) Ця старовинна любовна пісня подибується у співаниках XVIII століття. Див.: Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы. Т. I. Из истории русской песни. Ч. 2. Приложения. Описание сборников псалм, кантов и песен. Вирши из старопечатных изданий. Малорусские песни из рукописей XVIII в. Указатели. —СПб., 1900. —С. 107.

Послав Ирод свои
Во Вифлеем вои
Поизбити дѣти
Всѣ от двою лѣты.
Утробы рыдают,
А их поражают.
Мечи страшны блещут,
Члены же трепещут.
Рахиль бѣдна страждет!..
И тут крови жаждет
Воин лютой и szukaет,
Но Христа не обрѣтает!
И не обрѣтоша
И вспядь отыдоша.
Вѣра же нам настала,
Радость крѣпка воссияла...¹⁾.

Та й самі “мандровані дяки”, котрі, носячи в торбах “великіє жмутки... шпаргалов и партес”²⁾, ходили слобожанськими шляхами навіть тоді, як автономія краю давно вже була згинула, раз у раз вдавалися до поетичного мистецтва. Той-таки Квітка-Основ’яненко змальовує колоритний епізод “віршувального” залицяння дяка до дівчини:

Люблю ты, друже мой, паче себя!
Не вижу тебя, трачу себя.
Скорбь зди прелютая вик викует;
Воздух любовный кровь волнует...³⁾.

Проспівавши віршу, “пиворіз” питає в “ластовиці своїх желаній”: “И что ж? Каково будет соотвиствіє?” — на що дівка трохи збараніло, а скорше,

- 1) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. [Купала на Івана] // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Цит. вид. —К., 1978. —Т. 1. —С. 400.
- 2) Лащенков Н. Посещение Харьковского коллегиума Белгородским епископом Самуилом Миславским // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 год / Под ред. В. И. Касперова. —Харьков, 1889. —Вып. 3-й. —С. 205.
- 3) Стефана Яворського, митрополита Рязанського та Муромського, слізне з книгами прощання // Зеров М. Твори: У 2-х т. —К., 1990. —Т. 1. —С. 386.

хитруючи, відповіла: “Та що вам говорити? Я й досі вас не второпала... Чую, що ви співали якусь псалму...”. “Псалму! — остовпів своєю чергою дяк. — Будь я бестія, ежели сіе псалма; но сіе есть гортанное повиствование чувств, волнующих житейское море воспряновенныя плоти мояя...”¹⁾.

З 1726 року справдешнім слобожанським Парнасом стає колегія, заснована в Харкові Білгородським та Обоянським єпископом Єпифанієм Тихорським. Ця, як казав один ритор, “євангельська..., доброплідна земля наук”²⁾ була, у ґрунті речі, філією Києво-Могилянської академії — “обітованної землі” українського літературного бароко. Символічно, що основу книгозбірні колегії склала особиста бібліотека Стефана Яворського — одного з найяскравіших київських барокових поетів та інтелектуалістів. Коли перед самісінькою смертю Яворський у граційній латинській елегії слізно прощався зі своїми книжками:

*Ite meis manibus gestati saepe libelli,
Ite meus splendor, luxque decusque meum.
Pergite felices, alias jam pascite mentes
Ast nectar vestrum fundite nunc aliis*

[В путь вирушайте, книжки, що часто гортав я і пестив,
В путь, моє сяйво, ідїть! Втіхо й окрасо моя!
Іншим, щасливішим душам поживою будьте однині,
Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!]³⁾ —

він, сам того не знаючи, благословляв їх у далеку дорогу на Слобожанщину.

“In collegio Tychorsciano Charkoviensi” поетична творчість вивчалася неабияк ґрунтовно. Студентству, чи то пак “преславному вкраїнському юнацтву”

- 1) Воспоминания Федора Петровича Лубяновского // Русский архив. —1872. —№ 1. —Стлб. 100.
- 2) Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. —К., 1973. —Т. 1. —С. 99.
- 3) Bogaty w parenlełę, sławę y honory wirydarz herbownemi wielmożnych ich mościow panow P. Zacharzewskich, poroznie po swych kwaterach zasadzony rozami na ozdobę rodowitey, sławney y zamożney w honory prozapiey in triade roz wysymbolizowaney. Iego Carskiego Naiasnieyszego maiestatu stolnika y półkownika Charkowskiego, wielmożnego iego mości pana P. Theodora Zacharzewskiego niesmertelnemu imieniu oyczysta muza przez przychylnego y zyczliwego sługę Iana Ornowskiego... odany. —Київ, 1705. —К. 49.
- 4) Багалеј Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). —Харьков, 1905. —С. 475.

(“*praenobili Roxolani iuventuti*”), тут можна було досхо-
чу напитися живодайних кастальських вод (на дверях
класу поетики був намальований колодязь із двома
відрами: одне з них опускається донизу геть порожне,
а друге підіймається д’горі переповнене так, що вода
ллеться по ньому струмками).

Отож, як згадував перегодом один із вихованців
“Харківських славено-латинських шкіл”: “Усі ми були
поетами”¹⁾. Справді, професори та студенти колегії
віршували залюбки. То була дуже різна поезія, почи-
наючи від звичайних шкільних вправ на теми Вергі-
лієвої «Енеїди»:

Similitudo clamantis Laocoontis, circumplicati a draconibus

Каковій ужасно испущает рикы,

*Когда не добит бѣжит от жерца бик дикій*²⁾, —

і закінчуючи метафізичними розважаннями над ест-
вом такого солодкого для слобожан (“бо ж від вольності
край сей Слобідським названо...”³⁾) слова “свобода”:

Свобода нас губит, свобода избавляет,

*Свобода вяжет нас, свобода и вьнчает*⁴⁾.

Одначе, здебільшого тут культивувалася поезія
панегірична. Скажімо, 1727 року “авдитор риторського
ученія” Ілля Филипovich пишномовно славив преосвя-
щенного Єпифанія як фундатора своєї *alma mater*:

Да слышат прилежно днесь сія вси языцы,

Да зрят премудрых мужей краснѣйшія лица:

Притецѣте съмо вси окрестныя страны,

Да увидите дом сей мудрости без брани,

Епископом Тихорским в Харьковь преславно

Созданный тако вскорѣ всей Россіи явно.

- 1) Багалеј Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография. Том первый (XVII–XVIII вв.). —С. 460–461.
- 2) *Див.*: Торжество Харьковскаго духовнаго училища в день вождельннѣйшаго в оный город прибытія... государыни императрицы Екатерины Алексѣевны. — М., 1787.
- 3) *Див.*, зокрема, «Инструкцію Харьковскаго училищнаго коллегіума ректору и богословія учителю Іову да префекту и философіи учителю харьковскому протоіерею Михаилу Шванскому с учителями о том, как и чему в оном коллегіумѣ учить» Самійла Миславського [Лебедев А. С. Харьковский коллегіум как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета // Чтения в императорском Обществѣ истории и древностей российских при Московском университете. —1885. — Кн. 4 (Окт.–дек.). —С. 68].

*Днесъ паче Украина свѣтися малѣйша
Иногда суца мала, нынѣ же честнѣйша,
Сицевый премудрости дом в себѣ имуца
Прославляйся днесъ всяко в веселіи суца* ¹⁾.

Щоправда, з часом величальна поезія поступово втрачає барокові барви. Як ото слобідські полки перелицьовуються на московську губернію, а козацькі однострої — на німецькі лахи, так питоменні силабічні ритми набувають вигляду класицистичних ямбів та хореїв, а колоритна *lingua mixta*, що її заживала українська книжна поезія барокової пори, починає чимраз більше нагадувати російську мову. Це годен засвідчити, приміром, взорований на віршах Тредіаковського (а може, навіть власноруч доопрацьований автором «Нового и краткого способа к сложенію российских стихов») «Эпиникион» харківського професора філософії Стефана Вітинського — надрукована 1739 року в Санкт-Петербурзі ода фельдмаршалу Мініху з нагоди взяття Хотина.

Ще більшою мірою це стосується оди професора класу риторики Василя Двигубського «Среди торжественных плесканій...», а також цілої пригорщі кантів, що ними вчений люд Харківської колегії з “благоговѣніем и искреннѣйшим усердіем” зустрічав імператрицю Катерину II ²⁾. Під ту пору на слобожанському Парнасі вже майже неподільно панували смаки Тредіаковського та Ломоносова ³⁾.

Утім, і тепер із-за лаштунків “общеупотребительного языка” та силабо-тоніки часто-густо виглядає старожитня екзальтованість релігійного почуття, питома барокові мотиви й образи, як те помітно в оді на

- 1) Сковорода Г. Цит. вид. —К., 1973. —Т. 2. —С. 356.
- 2) *Див.*: Галятовський І. Скарбница потребная и пожитечная всему свѣту, Пресвятая Богородица Єлецкая з великими скарбами, з чудами своими. — Чернігів, 1676.
- 3) Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Основание Харькова. Старинное предание // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Цит. вид. —К., 1981. —Т. 6. —С. 402.

честь “прозорливого вертоградяря” Теоктиста Мочульського або в анонімній метафізичній елегії «Ах! Еву не вини, Адаму не пеняй...». Слобожанська поезія ще під кінець XVIII століття добре пам’ятала про свій “старочеркаський” рід. Не дурно ж бо, коли 1790 року Григорій Сковорода славить Харків як правдиве Боже око:

*Zacharias oculos septem tibi praedicat esse.
Septimus est oculus, Zachariana polis.
His oculis septem tu solus, Christe, pupilla.
Caeci sunt oculi, quando pupilla latet.
O reclude in eam, miseratus, ocellos!
Sic sol verus erit, Zachariana polis*

[Захарія прорікає, що в тебе сім очей.

Сьоме око — місто Захарія.

Цим семи очам ти єдиний, Христе, зіниця.

Сліні очі, коли закрита зіниця.

О розкрий свої очі, зглянься на нього!

Так місто Захарія буде справжнім сонцем]¹⁾, —

його слова виразно перегукуються з легендарним благословенням Харкова Чернігівським архиєреєм, яке той учинив, даючи слобожанам ікону Пресвятої Богородиці Єлецької (її дива докладно описані Іоаникієм Ґалятовським²⁾): “Благая заступница да путевождствует вас в избранное мѣсто для славы Божіей, да благопоспѣшит в исполненіи желанія дѣлателей благого предприятия и благодатию своею да не отступит никогда от мѣста, избранного для славы святого имени Его”³⁾.

Прикметно й те, що найліпший образок Слобожанщини в літературі українського бароко належить перу чернігівського поета Івана Орновського. Про пере-

- 1) Bogaty w pareniełę, sławę y honory wirydarz herbownemi wielmożnych ich mościow panow P. Zacharżewskich, poroznie po swych kwaterach zasadzony rozami na ozdobę rodowitey, sławney y zamożney w honory prozapiey in triade roz wysymbolizowaney. Iego Carskiego Naiasnieyszego maiestatu stolnika y półkownika Charkowskiego, wielmożnego iego mości pana P. Theodora Zacharżewskiego niesmertelnemu imieniu oyczysta muza przez przychylnego y zyczliwego słuęę Iana Ornowskiego... odany. —K. 37.
- 2) *Див.*: Radyszewskýj R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. —Kraków, 1996. —S. 250.
- 3) Bogaty w pareniełę, sławę y honory wirydarz herbownemi wielmożnych ich mościow panow P. Zacharżewskich, poroznie po swych kwaterach zasadzony rozami na ozdobę rodowitey, sławney y zamożney w honory prozapiey in triade roz wysymbolizowaney. Iego Carskiego Naiasnieyszego maiestatu stolnika y półkownika Charkowskiego, wielmożnego iego mości pana P. Theodora Zacharżewskiego niesmertelnemu imieniu oyczysta muza przez przychylnego y zyczliwego słuęę Iana Ornowskiego... odany. —K. 49 (v.).

біг життя цього чоловіка можемо судити лишень здогадно. Хтозна, чи й бачив він коли-небудь на власні очі оту “красу Слобідського краю, завітчаного розкішними лісами”¹⁾, що її з таким натхненням оспівував. Так чи так, саме він 1705 року, вже маючи за плечима неабиякий письменницький досвід — на той час Орновський був знаний як автор надрукованих у Чернігові книжок «Небесний Меркурій», «Роксоланська муза», «Скарбниця коштовного каміння», — видає “типом” у Києво-Печерській лаврі польсько-латинський панегірик «Багатий сад», присвячений Харківському полковнику Федорові Донцю-Захаржевському — один з вершинних творів нашої барокової поезії²⁾.

У цьому світі, — каже едукований панегірист, — немає нічого вічного (“Nihil est in rebus humanis perpetuum”)³⁾; мабуть, одна тільки поезія здатна боротися з нестатечністю та плинністю речей, рятуючи людські справи від забуття. Отож, на незабудь нащадкам Орновський змальовує “туди і дні” шляхетного слобідсько-українського роду Донців-Захаржевських. Він пише, зокрема, про те, як завдяки турботам Григорія Донця на мапі Слобожанщини з’явилися (або знову повстали з попелу) Золочів, Соколів, Ізюм, Куп’янка, Остропілля, Сеньків, Левківка, Співаківка, Савинці, Таранівка, Лиман, Вільшани, Водолага; як 1672 року, якраз тоді, коли турки таки одоліли були змуровану самим Господом Кам’янець-Подільську фортецю, Харківський полковник мужньо бився з татарами під Мерехвою, а трохи перегодом, 1679 року, триста його козаків розгромили на Рогозянці чотиритисячну орду; як старший син Григорія Костянтин літньої днини 1692 року по-лицарськи наклав головою

- 1) Про поезію Онуфрія *див.*, зокрема: Šyževskýj D. Zu den Gedichten des Priestermonchs Onufryj // Zeitschrift für slavische Philologie. —1941. —Bd. XVII. — S. 105–107.
- 2) Перетц В. Н. Вірши Харківського архимандрита Онуфрія // Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. I (Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР. —Т. CI. —№ 2). — Л., 1926. —С. 142.

в бою на Горохівському шляху (стріла ординця вп'ялася йому в самісіньке чоло); як козаки молодшого сина, Федора, ходили під стягами Мазепи на Перекоп, а на далекій півночі завзято змагалися зі “Шведським Левом”.

Лицарська відвага була для слобідського козацтва зворотним боком його набожності. Отож, звеличений у «Багатому саді» як войовник і осадчий Григорій Донець 1673 року за вісім верст од Харкова по дорозі на Полтаву та Київ, у надзвичайно мальовничій місцині побудував монастир, що його названо Старо-Харківським Преображенським, або Курязьким. Незадовго до смерті, яка спіткала його 1691 року, ктитор Старо-Харківського Преображенського монастиря сам прийняв чернечий постриг під ім'ям Авдія. А ще через два роки архимандритом Курязької обителі стає Онуфрій — перший знаний поет Слобідського краю¹⁾, автор календарно-астрологічної рукописної збірки «О пріроженю человѣческом», робота над якою була завершена “року от Рождества Христова 1699, декаб-ря 10 дня”.

На початку своєї почасті оригінальної, почасті перекладної “прогностики” архимандрит Онуфрій із завзяттям щирого перипатетика міркує про гідний подиву вселенський лад. “Досконаlostю сполне называем тое, — каже він, — которое в себѣ мает всѣ достатки ведлуг своей натури: бо и ежели мает якій недостаток, то в досконалости будеть ущербок, бо тіи речи зовем пенкніи, що мило на него глядѣти, и добростю бо своею зрячого потягаеть до себе пилно зрѣти”²⁾. Цілковита довершеність, ота повнота сутнього, що була існувала “наперед” усякого творива, — то є Всеви-

- 1) Перетц В. Н. *Вірши Харківського архимандрита Онуфрія*. — С. 147–148.
- 2) Там само. — С. 166.

шній, а краса й гармонія світу — лишень відблиск “нескончоной досконалости Божой”, видимий слід долоні Творця. Читаючи небо як мереживо Господніх знаків, наш поет перетворює карколомну сув’язь буття на “ключ розуміння” людської долі.

“Прогностика” архимандрита Онуфрія — правдивий “ліс речей” (*silva rerum*). Тут подибуємо бознаскільки всіляких матерій, починаючи від питоменно барокових образів “марноти марнот”:

<i>Чловеца слава</i>	<i>Зъвялая трава:</i>
<i>Як ся хочешь строй,</i>	<i>Таки будеш гной.</i>
<i>Цар и велможя —</i>	<i>Червам то збожа.</i>
<i>Надмешся мало —</i>	<i>Аж ты не стало.</i>
<i>Несись покорне,</i>	<i>Полетишь в горне.</i>
<i>Мова то стара:</i>	<i>Живот наш пара:</i>
<i>Високо слине,</i>	<i>А хутко згине.</i>
<i>Марній чловече</i>	<i>В смрод ся облече.</i>
<i>З того походить,</i>	<i>Же зле обходить¹⁾, —</i>

і закінчуючи енкомієм святій неділеньці, геть чудною “фізіогномікою” та розважаннями “о женской природѣ”, “куроглашені”, “полуденном сне” тощо. Найпильніше ж мисленне око поета придивляється, звісно, до знаків зодіака:

*Дванатцать знаков льчат астрологи,
котори то есть ласкави и сроги:
Баран, Бык, Близнята, з ными же і Рак,
Лев, Панна, Ваги, Скорпія и Стрѣляк.
Козел, Водолей, Рыбы тож зостають,
котори в небѣ живутъ, о том знаютъ²⁾, —*

що постають перед ним як засадничі сюжети з царини богомислення. Зоряне небо й Господь були міцно з’єди-

- 1) *Див.*: Святитель Иоасаф Горленко, епископ Белгородский и Обоянский (1722–1754). Материалы для биографии, собранные и изданные Н. Д. Жеваховым. — Т. 1. — Ч. III. Жизнь и деятельность Святителя Иоасафа. — Киев, 1909. — С. 690–691.
- 2) Пантеон российских авторов. Часть первая / Изд. П. Бекетова. — М., 1801. — С. 55 (б.п.).
- 3) *Пор.*: Максимович І. О́бтров, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. — Чернігів, 1708.

нені в душі цього чоловіка, так само, як і в душах інших слобожанських поетів, філософів і богословів (не дурно ж бо святий Йоасаф Горленко брав у бібліотеці Харківської колегії книжки з церковної історії, літургіки, гомілетики, екзегетики, полемічного богослів'я, а ще — астрономії¹⁾).

Як поет, значно гучнішої слави, порівняно з архимандритом Курязької обителі, зажив його молодший сучасник, харківський козак Семен Климовський. Уже на початку ХІХ століття його неймовірно красиву та шляхетну пісню «Їхав козак за Дунай» було співано і по-французькому, і по-чеському, і по-німецькому, і по-угорському... “Кажуть, — свідчив Микола Карамзін у «Пантеоні російських авторів», — що Климовський не менш, аніж сім грецьких мудреців, був славний і шанований поміж його побратимами — козаками, що він, немовби натхненна Піфія, говорив у бесідах пишномовними віршами, даючи приятелям розсудливі поради...”²⁾. Одначе, наш “козак-віршувальник” годен був давати мудрі поради не тільки своїм побратимам, але й самому російському імператорові Петру І. Наприкінці літа 1724 року Климовський “всепокорно приносить” йому невелику віршовану “книжицю” «О смиреніѣ височайших» та чималий за обсягом трактат (дев'ять сотень тринадцятискладових віршів) «О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их» — на диво безкомпромісний слобожанський “театрон, или позор нравоучителный царем, князем, владыком”, як сказав би архиєрей Іван Максимович³⁾. У своїх творах поет розмірковує найперше про Правду і Кривду, оті насвітлені есхатологічним

- 1) Драгоманов М. Політичні пісні українського народу. —Женева, 1885. —Ч. II. —С. 213.
- 2) Климівський С. О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их //Сборник Харьковского историко-филологического общества. Том 16-й. Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославе /Под ред. Е. К. Редина. —Харьков, 1905. —С. 517.
- 3) Климівський С. О смиреніѣ височайших //Сборник Харьковского историко-филологического общества. Том 16-й. Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославе /Под ред. Е. К. Редина. —С. 545.
- 4) Пор.: Могила П. Євхологiон, албо Молитвослов или Требник. —К., 1646. —С. 911.

промінням іпостасі Христа й Антихриста, що про них співали були наші кобзарі та лірники:

*Нема в світі Правди, Правди не зисъкати,
Що тепер Неправда стала панувати.
Уже тепер Правда стоїть у порога,
А тая Неправда сидить кінець стола...¹⁾*

Климівський славить Правду, “яко матер, имущую со собою любезная чада прочия всѣ добродѣтели: никто же бо что благо сотворити возможет без правды, во всяком она заключається благочиниѣ, яко жила нѣкая крѣпкая, связующая собою вся прочия добродѣтели, или корень благоплодовитий, многия на себѣ красноцвѣтнїя благолѣпних дѣл содержащий вѣтви, или паче солнце душевное, множайшая свѣтом Христовим блистающаяся благодатию добродѣтелноу, душу озаряющая, разсипающее луча”²⁾.

А ще — козак Харківського полку, змальовуючи барвисту картину проминуцості світу:

*Яко бо крин селний жизнь наша увядает,
утро процвѣтет, вечер цвѣт ожестѣвает,
днесь во ласкателех, утро в червах тльнний:
такo чловѣк во славь и жизни премьнний³⁾, —*

закликає всемогутнього та свавільного імператора пізнати самого себе, тобто пам’ятати, як мовилося в старій Україні, “чтыры остатечныи речи”: смерть, Суд, рай та пекло⁴⁾. Нехай він “не возносится..., благоразсуждая, что существом тѣлеси равен ест всякому чловѣку цар..., что порфирию и диядимую облеченниѣ, и в ницетѣ на гноѣщах поверженниѣ, едино отчество

- 1) Климівський С. О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их. —С. 518.
- 2) Там само. —С. 532.
- 3) Див.: Багалеї Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). —Т. 1 (1802–1815 гг.). Вып. 1. —Харьков, 1894. —С. 29.
- 4) Див.: Сумцов М. Історія української філософської думки // Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. —Харків, 1926–1927. —№ 2–3. —С. 64.
- 5) Ефименко А. Я. Философ из народа // Книжки недели. —1894. —Янв. —С. 21.
- 6) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 2. —С. 384.

имѣют персть земную...”¹⁾. Отож, під оглядом рятівного “смирненномудрія”:

*Лучше в нищих с правдою глад и хлад терпѣти,
нежели, царем бив, правди не имѣти;
лучший его нищий ест, сей в царской коронѣ,
егда скипетр правду держит, сей седит на тронѣ*²⁾.

Тема Правди та Кривди привертала пильну увагу й великого слобожанського поета барокової доби Григорія Сковороди. Не дурно ж бо його найславетніша псалма «Всякому городу нрав и права» за своїм ладом дуже нагадує лірницькі пісні про Правду, Страшний Суд, святого Миколая, хресну муку Спасителя³⁾ (прекрасний знавець нашої старовини Микола Сумцов гадав, що пісню «Нема в світі Правди, Правди не зиськати» створив, власне, сам Сковорода⁴⁾).

Цей високий елегантний чоловік із поставою аскета уособлював чолові контроверсії бароко. Він почувався “громадянином світу”, а волів жити й померти на рідній землі; охрестив себе “Варсавою”, тобто “сином миру”, а міг із розпуки та відчаю жбурляти свої рукописи в полум’я; справляв враження “раціоналіста *pur sang*”⁵⁾, бувши містиком-візіонером; гадав, що народився задля того, аби збагнути, “що таке смерть Христа і що означає його Воскресіння”⁶⁾, а славив тим часом Епікура...

Слобожанщина була, мабуть, його найбільшою земною любов’ю після Біблії. Упродовж десяти років (од 1759-го по 1769-й), щоправда, з чималими перервами, Сковорода навчав слобожанське шляхетне юнацтво поезику, греки, синтакси, катехізису в Хар-

- 1) Див. про це: Ніженець А. М. На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. —Харків, 1970.
- 2) Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 2. —С. 464.
- 3) Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker. —München, 1974. —S. 220.
- 4) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 1. —С. 76.
- 5) Там само. —С. 84–85.

ківській колегії¹⁾, а останні двадцять п'ять років життя він тільки те й робив, що мандрував шляхами Слобідського краю. Крім Харкова, Скворода часто бував у Бабаях, Валках, Великому Бурлуці, Гусинці, Іванівці, Ізюмі, Липцях, Острогоську, Охтирці, “Куп'янських степах”, приятелював зі слобідсько-українськими родами Донців-Захаржевських, Земборських, Каразиних, Квіток, Ковалинських, Мечникових, Тевяшових, “по н'сколько времени” мешкав у “монастирях Старо-Харьковском, Харьковском училищном, Ахтырском, Сумском, Святогорском, С'ннннском и проч.”²⁾, — знаходячи втіху в розкішній природі, “дружеских разговорах”, зрештою, в поезії.

Три десятки віршів його «Саду божественных п'сней» — останній потужний сплеск української барокової традиції, а рівночасно — “сад модерних поетичних форм”³⁾. У цьому слобожанському “саду” із зерняток Святого Письма Старого та Нового Заповіту легко “прозябають” різдвяні й великодні вірші, буколічні образки:

*А вербочки шумят низко,
Волокнут мене до сна.
Тут течет поточок близко;
Видно воду аж до дна⁴⁾, —*

так само, як пишна візія “вертограда духовнаго училища в Харьковѣ”:

*Вышних наук саде святый,
Лист розовый и цвѣт твой красный,
Прійми на тя весенный вид!
Се возсія день твой благий!
Озарил тебе свѣт ясный⁵⁾.*

- 1) Слово к народу католическому. —Почаїв, 1765. — Арк. 33 (зв).
- 2) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 1. —С. 67.
- 3) *Див.*: Данилевский Г. П. Григорий Саввич Сковорода (с 1722 по 1794 г.) // Данилевский Г. П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. —Харьков, 1866. — С. 91.
- 4) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 1. —С. 447–448.

А часом “багатий сад” Сковороди переміняється на “сад Гетсиманський”, коли на серце поета лягає “смуток, жаль, тоскність, боязнь, страх, поруганіє, встыд, зневага и нудність”, немов на душу самого Спасителя “пред скончанієм”¹⁾.

Одначе, найзапашнішою квіткою є тут, звісно, «Пѣснь 10-я», постала зі слів Ісуса, сина Сирахового: “Блажен муж, иже в премудрости умрет и иже в разумѣ своемъ поучается святынь”:

*Всякому городу нрав и права;
Всяка имѣет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкусъ каков,
А мнѣ одна только в свѣтъ дума,
А мнѣ одно только не идетъ с ума...²⁾*

Послуговуючись старою, як світ, риторичною схемою “один полюбляє те, другий — те, третій — те, я ж кохаюся ось у цьому”, Сковорода створив неперевершену набожну пісню про екзистенційні “різнопуття”, а власне — про “лівий”, погибельний, та “правий”, спасенний, шляхи людського життя.

Поезії «Саду...» час од часу зринають у філософських “драмах” Сковороди (між іншим, колись подекували, нібито він створив був силабічними віршами і справжню трагедокомедію³⁾), як-от, приміром, у славетному “сократівському” діалозі «Алфавит мира»:

*Бездна духъ есть в человекѣ,
Водъ всѣхъ ширшій и небесъ.
Не насытиши тѣмъ вовъки,
Чемъ плѣняетъ міръ сей весь⁴⁾, —*

- 1) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 2. —С. 116.
- 2) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 1. —С. 91.
- 3) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 2. —С. 286-287.

або ж у притчі-“мораліте” «Благодарный Еродій»:

*Пройшли облака,
Радостна дуга сіяет.
Пройшла вся тоска.
Свѣтъ наш блистаєт ¹⁾.*

Окрім «Саду пісень», Скворода написав, здебільшого латиною, ще чимало пречудових поезій. Серед них — енкомій вольності під назвою «De libertate»:

*Что то за волность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не златое, если сравнить злато,
Против волности еще оно бласто...²⁾ —*

емблематичні вірші на образ непорочного зачаття Пречистої Диви Марії, який прикрашав колись богословський клас Харківської колеґії; пройняті новоплатонівським патосом розважання над таїнством святої євхаристії («De sacra caena, seu aeternitate») або дивовижно граційні “георґіки”:

*Ecce juvena anni! facies nova ridet ubique;
Nunc demum agricolis dulce labore premi.
Prospiciens hiemem venturam rustica cura
Hortos expurgat, conserit arva bona.
Fortunatus hic est, sed fortunatior ille,
Quem purgare juvat pectoris arva sui...*

[*От вона, молодість року! Природи лице оновилося;
Радо підняв хлібороб звичної праці тягар.
Передбачаючи зиму прийдешню, в турботі хазяйській,
Саду пильнує свого, ниви свої засіва.
Скажеш: щасливий оратай. Але щасливіший од нього,
Хто залюбки обробив ниву душевну свою...]³⁾*

- 1) Сковорода Г. Цит. вид. —Т. 2. —С. 118.
- 2) Єфремов С. Од літературщини до літератури. На згадку про Гр. Квітку-Основ'яненка // Книгарь. Літопис українського письменства. —К., 1918. —Ч. 12–13. —С. 687.

Барокові “вітражі” сквородинських текстів стають іще більше барвистими завдяки розмаїттю матерії, що нею користується наш поет-“композитор”: тут і ода його улюбленця, “римського пророка” Горація «До Помпея Гросфа» (“*Otium divos rogat in patienti...*”), і “пѣснь побѣдная” з трагедокомедії київського поета й богослова Варлаама Лащевського «Гонимая Церковь», і українська народна пісня «Соловєєчку, свѣтку, свѣтку», котру хор хлопчиків співав якось “святому блаженному єпископу Іоасафу Горленку”¹⁾.

Світ “божественних пісень” Григорія Сквороди — правдиве осереддя духовного досвіду слобідсько-українського літературного бароко. Можемо сказати навіть більше: той досвід виплекав неповторне явище “сквородинства”, яке вже одразу по смерті поета “стало було немов познакою культурної того часу людини на Слобожанщині”²⁾.

Вочевидь, саме з нього “прозябають” перші паростки українського романтизму, а отже — і перші паростки модерної української поезії.

ЛЕОНІД УШКАЛОВ